

ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱԶՄԱՎԱՍՏԱԿ ՄՇԱԿԸ

(Հակոբ Անապանի ծննդյան 70-ամյակի առթիվ)

Լրացավ հայագիտության բացառիկ նը-
վիրյալներից մեկի՝ բազմահմուտ մատեն-
ագետ ու աղբյուրագետ, պատմաբան ու
բանասեր, Հայկական ՍՍՀ Գիտություննե-
րի ակադեմիայի Պատմության ինստիտու-
տի ավագ գիտական աշխատող Հակոբ
Սեդրակի Անապանի ծննդյան յոթանաս-
նամյակը:

Առաջին հայացքից մեզ անհավատալի է
թվում, որ մեր անխոնջ մշակը արդեն իսկ
լրացրել է իր կյանքի 70 տարին: Անհավա-
տալի է մանավանդ այն պատճառով, որ
սույն տողերը ստորագրողը շուրջ 30 տար-
վա հաճելի հուշեր ունի կապված հարգելի
հոբելյարի հետ և միաժամանակ ավելի
բան քառորդ դար գրեթե ամեն օր առավո-
տից մինչև երեկո Մաշտոցյան Մատենա-
դարանի ընթերցասրահներում ականատես
է լինում նրա աշխատանքային անդադրում
և բացառիկ եռանդին, մեղմաշուն մի աշ-
ուստանք, որը հե ի հե շարունակվում է
նաև գիտնականի տանը, մինչև ուշ գիշեր:
Մաշտոցյան Մատենադարանում աշխա-
տողներից և կամ պատահական այցելու-
ներից ո՞վ արդյոք չի նկատել այս ժիր ու
քրիտասարդական կենսախնդությամբ առ-
եցուն հետազոտողին՝ միշտ պեղելիս մեր
եռագիր ժառանգության անհատակ գան-
ները: Եվ դարձյալ, ո՞վ արդյոք չի տեսել
նրա գոհ ու ժպտերես դեմքը, մանավանդ
այն պահերին, երբ քննական-հետազոտա-
նան երկարապատում ու տքնաջան աշխա-
տանքներից հետո նրան հաջողվել է հայտ-
աբերել ցարդ միության քողով ծածկված
ի մատենագրի անուն և կամ կորստյան
առնված մի բնագիր: Գիտնականի ուրա-
ությունը համակված կաշմկրտող աչքերը
սկզբունց ցուցանիշն են այն բանի, որ այդ
խափն իր շնորհիվ կատարվել է մի նոր
այտնաբերություն, որը կարևոր մի նոր ա-

վանդ է լինելու հայագիտության գանձա-
րանում:

Այնուամենայնիվ փաստ է, որ գիտնա-
կանը օրերս, ինչպես միշտ, իր գլուխը մա-
գաղաթների դեզերի մեջ մխրճելով և ճրգ-

նելով վերժանել դարերի լուսության գաղտ-
նիքը, դիմալորում է իր հոբելյանը համեստ
ու անաղմուկ և աշխատանքային նոր
սխրանքներով: Եվ իսկապես եթե այժմ մեզ
անհավատալի է թվում «լուսությամբ» անց-

կացված այդ տարիների գումարը, ապա, փորձելով մի ակնարկ գցել հոբելյարի գիտական վաստակի վրա, կարելի է լրիվ չափով համոզվել, որ նրանց ստեղծողը պետք է մի քանի 70-ամյակների աշխատանք թափած լինեք նրանց վրա, քանի որ նրա վաստակը առանց չափազանցության համագոր է մի ամբողջ գիտահետազոտական հիմնարկության աշխատանքին:

Հակոբ Սեդրակի Անասյանը ծնվել է 1904 թ. մայիսի 15-ին Էսկիշեֆի քաղաքում, հանճարեղ Կոմիտաս վարդապետի ծննդավայր Կոտիկայից ոչ հեռու, Կոտիկայի ընտանիքում¹: Իր նախնական ուսումը Կոտիկայում և Կ. Պոլսում ստանալուց հետո, ուսման ծառայի պատանին հասնում է մինչև Վենետիկի Ս. Ղազար կղզին և հետպատերազմյան առաջին ուսանողության մաս է կազմում: Այստեղ դեռատի Հակոբը հիմնավոր գիտելիքներ է ձեռք բերում հայագիտությունից և եվրոպական լեզուներից՝ աշակերտելով Հ. Թադեոս Թովմաճանին, Հ. Քերովբե Չրաքյանին և ուրիշների:

Հետագայում Անասյանը բնակություն է հաստատում Փարիզում և մոտիկից հաղորդակից լինում տեղի հայ մտավոր կյանքին: Նա սերտ շփումների մեջ է եղել հայ բանասիրության և գրականության երախտավորներ Կարապետ Բամաջյանի, Արշակ Չոպանյանի, Ավետիք Իսահակյանի և այլոց հետ: Այստեղ էլ նա 1929 թվականից սկսած պատմա-բանասիրական բնույթի հոդվածներով իր աշխատակցությունն է բերում տեղական մամուլին: Անասյանի հրատարակած ուշագրավ հոդվածներից մեկը լեզվաբանական բնույթի էր: 1932 թ. Փարիզի «Երկունք» հանդեսում լույս տեսավ Անասյանի հոդվածաշարը նվիրված արևմտահայերեն «Ինքզինք» դերանվան շուրջ եղած բանավեճին, որի առիթը Հ. Արսեն Ղազիկյանի մի հոդվածն էր՝ լույս տեսած «Բազմավեպ»-ում:

¹ Հայկական ազգամուսնների ծագման մասին խոսելիս Հ. Անասյանը ի թիվս այլ օրինակների բերում է հետևյալը. «Համալսարանում ունենք Անասյան ազգամուսնով մի բանասեր: Հարցրի նրան այս ազգականն ծագումը: Նա պատմեց, թե իր պապը եղել է սակավախոս մարդ, ուստի կոչել են Սոլեմեզյան (թուրքերեն «չխտող»): Իր հաջորդները հայերենի թարգմանելով այդ անունը՝ դարձրել են Անասյան, սլոնիքն չստացան» (Հ. Անասյան, «Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի», հտ. 6, Երևան, 1971, էջ 770):

Ի լրացումն այս տեղեկության ավելացնենք, որ սակավախոսությունը նշանակող այդ ազգանունը գերդաստանն ունեցել է դեռևս ԺԸ դ. վերջերին, իսկ հայացնողը եղել է նույնինքն մեր հոբելյարը:

Սակայն դեռևս այդ ժամանակից պատմաբանն իրեն զգալ էր տալիս Անասյանի մեջ: Նույն «Երկունք» ամսագրում 1934 թ. լույս տեսավ Անասյանի «Նպաստ մը հայոց ազատագրական պատմության (ԺԷ դար)» Մահուտի Ծանուրատ և Հովհաննես Թուրունջի» հոդվածը, որով հայ պատմագրության մեջ առաջին անգամ հայտնաբերվում էր ԺԷ դարի երկրորդ կեսում տեղի ունեցած արևմտահայ ազատագրական շարժումը: Այստեղ հայտնված նախնական թեզերը հետագա տարիներին կատարված երկար և համառ պլը-պլըտումների և ուսումնասիրությունների միջոցով հիմք հանդիսացան հեղինակի «ԺԷ դարի ազատագրական շարժումներն Արևմտյան Հայաստանում» պատմագիտական սովոր հետազոտության համար, որի մասին խոսք կլինի ստորև:

Սակայն հայրենասեր երիտասարդի համար ոչ մի հրապույր չունեին օտար ափերը: Նա հավատացած էր, որ միայն հայրենիքում է հնարավորություն ունենալու՝ ամբողջովին նվիրվելու հայագիտական իր նախասիրություններին: Արշակ Չոպանյանի և Ավետիք Իսահակյանի միջամտությամբ շուտով իրականացավ հայրենաբաղձ խոստումնալից հայագետի երազանքը և ահա 1936 թ. «Սինայա» ֆրանսիական շոգենավով Անասյանը ևս իր ընտանիքի հետ ոտք դրեց հայրենի հողի վրա և Արարատի ստորոտին նա կառուցեց իր հարազատ տունը: Հայրենիքում Անասյանը անմիջապես աշխատանքի անցավ Երևանի պետական համալսարանում իբրև գրադարանի մատենագիտական բաժնի վարիչ և ապա պատմության ֆակուլտետին առընթեր՝ Մառի անվան կաթինետում որպես գիտական աշխատող:

1941 թ. մասնակցել է Հայրենական մեծ պատերազմին և պարգևատրվել է ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի անունից «ՍՍՀՄ զինված ուժերի 50 տարին» հոբելյանական մեդալով: Այդ տարիների ընթացքում գտնվել է Ռումինիայի մայրաքաղաք Բուխարեստում, ուր մի ամբողջ տարի աշխատել է «Հայ մշակույթի տան» մատենադարանում սատարելով հայագիտական գրադարանի աշխատանքներին և միաժամանակ ուսումնասիրելով այնտեղ գտնվող հարուստ նյութերը ումինահայ գաղութի հնամենի պատմության վերաբերյալ:

Հայրենիքի հանդեպ իր պարտականությունները կատարելուց հետո Հակոբ Անասյանը վերադառնալով Երևան դարձյալ շարունակեց պետական համալսարանում իր ունեցած աշխատանքները:

1947 թ. սեպտեմբերից նա հրավիրվեց

աշխատանքի Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի պատմության ինստիտուտում, ուր որպես ավագ գիտական աշխատող Անասյանը գործում է մեծ եռակողմ շուրջ 30 տարի անընդհատ և իր կարեվոր նպատակն է բերում հայագիտության զարգացման գործում: Ի դեպ՝ նշենք նաև, որ իբրև հայագիտության կենդանի մի հանրագիտարան, Հակոբ Անասյանի ներկայությունը պատմության ինստիտուտում, ինչպես նաև Մաշտոցյան Մատենադարանում և «Հայկական Սովետական հանրագիտարանի» խմբագրությունում մեծ չափով իր նպաստի բաժինն է բերում հայագիտությանը զբաղվող մեր նորահոր սերունդների զարգացման գործում:

Նա, որպես իր գիտական աշխատանքները գերազանց կատարող, 1974 թ. Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի նախագահության կողմից պարգևատրվել է «Գովեստագրով»:

Իբրև հայագիտության բացառիկ նվիրյալ մշակ՝ Հակոբ Անասյանը աչքի է ընկնում նախ և առաջ իր հազվագյուտ աշխատասիրությամբ, փաստերի նկատմամբ իր ցուցաբերած մեծ բժախնորությամբ և այդ բոլորը համադրելու և վերլուծելու ինքնատիպ մեթոդով: Նա տրորված ճանապարհներով անցնող գիտնականը չեղավ, նրա յուրաքանչյուր մենագրությունը և նույնիսկ հոդվածն ու անգամ գրախոսությունը աչքի է ընկնում իր նորահայտ նյութերով, հայկական աղբյուրագիտությունը հարստացնելու անսահման սիրով, իր առաջ դրած հարցերը ուսումնասիրելու և վերլուծելու ակնառու կարողությամբ:

Հայրենիքում լույս տեսած նրա առաջին մենագրական աշխատությունն է «Հայկական աղբյուրները Բյուզանդիայի անկման մասին» գործը (Երևան, Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, 1957, 150 էջ): Կ. Պոլսի անկման 500-ամյակի առիթով լույս տեսած այս աշխատության մեջ հեղինակը հայկական և օտար աղբյուրների հիման վրա վերլուծման է ենթարկում այդ անկումը նկարագրող հայկական աղբյուրների գիտական նշանակությունը: Նույն գրքում հեղինակը հրատարակել է նաև անկման վերաբերյալ Աբրահամ Անկյուրացու, Առաքել Բաղիշեցու և Երեմիա Քյուրոբջյանի ողբերը՝ ձեռագրերի համեմատությամբ և անհրաժեշտ ծանոթագրություններով, որոնք լուսաբանության են ենթարկում բնագրերը: Բնագրերը հավասարապես լույս են տեսել հայերեն և ռուսերեն: Դրա ռուսերեն մասը նախապես հրատարակվել էր «Византийский временник» պարբերականի 1953 թ. հատորում:

Սույն աշխատության արժանիքների մասին են վկայում այն չորս գրախոսությունները, որոնց նա արժանացավ և որոնցից վերջի երկուսը լույս տեսան Վենետիկում և Մոսկվայում:

Աղբյուրագիտական նշանակություն ունեցող վերոհիշյալ հրատարակությանը հաջորդեց Հովհաննես Կամենացու «Պատմություն պատերազմին Խորթնու» միևնույն այդ անհայտ ու անտիպ մնացած աշխատության բնագրի հայտնաբերումը Մաշտոցյան Մատենադարանում և նրա ռուսերեն թարգմանության հրատարակումը նախ «Պատմաբանասիրական հանդեսում» (1958, № 2, էջ 258—286) և ապա նրա հայերեն բնագրի լույս ընծայումը առանձին գրքով (Երեվան, Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, 1964, 124 էջ) ուսումնասիրությամբ և ծանոթագրություններով: Սա մի թանկագին աղբյուր է 1621 թ. լեհ-թուրքական պատերազմի պատմության վերաբերյալ և կարևոր նշանակություն ունի արևելյան Եվրոպայի մի շարք ժողովուրդների պատմության համար, ի մասնավոր լեհական և զապորոժյան կազակների համար:

Սույն նորահայտ աղբյուրի կարևոր նշանակության վեր հանման են նվիրվել սովետական գիտնական Ն. Ս. Ռաշքայի կողմից՝ Մոսկվայում լույս տեսնող «История СССР» ամսագրում (1959 թ., № 5) և լեհ գիտնական Էդ. Տրիարսկու՝ Վարշավայի «Przegląd orientalistyczny» պարբերականում (1959 թ., № 2) հրատարակված գրախոսությունները:

Հեղինակի առավել կարևոր պատմագիտական մենագրություններից է «ԺԷ դարի ազատագրական շարժումներն Արևմտյան Հայաստանում» աշխատությունը (Երեվան, Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, 1961, 442 էջ): Ինչպես նշեցինք վերևում՝ այս աշխատության շնորհիվ ի հայտ է գալիս միևնույն այդ անծանոթ մնացած մի նոր օղակ հայ ազատագրական շարժումների պատմության մեջ: Դա Իսրայել Օրու կողմից գլխավորվող արևելահայ շարժումից դեռևս 20 տարի առաջ Արևմտյան Հայաստանում սաղմնավորված արևմտահայ մի շարժում էր, որը միահյուսված էր միաժամանակ Օսմանյան կայսրության մեջ ապրող հույների,

² Ա. Մարտիրոսյան, «Տեղեկագիր», 1957, № 10, էջ 124—126: Ա. Մարտիրոսյան, «Բանվոր» (թերթ), Լեհիսկան, 1957, 3 հուլիսի, № 190(8212): Հ. Քյուրոբջյան, «Բազմավեպ», Վենետիկ, 1958, էջ 222: И. К. Кускьян, «Византийский временник», Москва, т. IV, 1959, стр. 215—216.

վրացիների և ասորիների շարժումների հետ: Այս շարժման վերաբերյալ հետազոտում ականալոր պատմաբաններ Արշակ Ալպոյանյանի, ակադեմիկոս Աշոտ Հովհաննիսյանի և ուրիշների կողմից հայտնված կարծիքները բոլոր դեպքերում ծագում են և կախում ունեն այս աշխատությունից, որի հախանական թեզերը, ինչեպես նշեցինք վերելում, սփյուռքահայ մասնույում հրատարակվել էին նույն հեղինակի կողմից դեռևս 1934 թ.: Այս գործը պատմագիտական ուսումնասիրություն լինելով հանդերձ միաժամանակ աղբյուրագիտական նշանակալից ներդրում է, որովհետև մեջ բերված աղբյուրները մոտ երեք տասնամյակի ընթացքում հայտնաբերվել են հեղինակի կողմից:

Սույն գործը իր զարգացման նոր շրջանն է ապրել հեղինակի՝ Բուխարեստում գտնված միջոցին: Այստեղ Անասյանը վերստին գրադվեց Արևմտահայերի ազատագրական շարժման նվիրած իր աշխատությանը, որի նոր մշակված օրինակը «Հայր Օտտոմանը և Արևմտահայոց ազատագրության խնդիրը» (ԺԷ դար): Պատմական ուսումնասիրություն: Գրեց Արամ Նայիրյան: Բուխարեստ, 1945» խորագրով և բաղկացած 64 ձեռագիր էջից, ներկայացրեց «Հայ մշակույթի տան» կազմակերպած հայագիտական աշխատությունների մրցույթին: Անասյանի աշխատությունը գրադատատյանի կողմից, որը բաղկացած էր անվանի գրողներ և բանաստեղծներ դոկտ. Արամ Սալբիից, Եղիշար Գոյանյանից և Զարեհ Պապույից, 1945 թ. հունիսի 5-ին միաձայնությամբ արժանացավ Բուխարեստի «Հայ մշակույթի տան» «Ստեփան Գևորգյան» հայագիտական մրցանակին: Այդ մասին գրադատատյանի արձանագրության մեջ գրված էր հետևյալը.

«Պուրեշի Հայ Մշակույթի Տան (Ս. Գեորգյան) հայագիտական մրցումի Գրադատատյան» պր. Արամ Նայիրյանի (Հակոբ Անասյան, ծանոթ. Ս. Բ.) սույն երկասիրությունը կը գտնե լուրջ և խնամված աշխատություն մը, որ նորություն մը կը բերե մեր ցեղի ազատագրության պատմության մեջ, և միաձայնությամբ արժանի կը նկատե մրցանակի:

Հայ Մշակույթի Տան
Գրադատատյան
Տոթթ. Ա. Սալբի
Եղ. Գոյանյան
Զ. Պապույ:

5 հունիս 1945

(Կնիք Բուխարեստի
«Հայ Մշակույթի
Տան»)

Անասյանի սույն աշխատությունը հետագայում էլ ավելի է ճոխացվել նորահայտ նյութերով: 1951 թ. հեղինակը իր նոր որոնումները շարադրել է «Թուրքական տիրապետությունը Հայաստանում ԺԷ դարում» հոդվածում (տես «Տեղեկագիր» Հայկ. ՍՍՀ Գիտ. ակադեմիայի, (1951, № 5). 1954 թ. նա դարձյալ անդրադարձել է այս հարցին՝ իր «Հայ-հունական ազատագրական շարժման մի էջ Կանդիայի պատերազմի շրջանից (ԺԷ դար)» հոդվածով («Տեղեկագիր» Հայկ. ՍՍՀ Գիտ. ակադեմիայի, 1954 թ. № 3): Ահա այս բոլորից հետո է, որ դեռ երկարորեն աշխատելով, գիտնականը կարողացավ վերջապես, 1961 թ., շուրջ 30 տարվա տքնաջան ուսումնասիրություններից հետո, տպագրության հանձնել այն:

Սույն աշխատության մասին գրադատություններով հանդես եկան Մաշտոցյան մրցանակակիր պրոֆ. Վ. Հակոբյանը³ և ակադեմիկոս Աշոտ Հովհաննիսյանը⁴: Պրոֆ. Վազգեն Հակոբյանը «Մեծարժեք մեծագրություն» խորագրով իր գրախոսությունը եզրափակել է հետևյալ տողերով. «Ուշադիր կարդալով հեղինակի այս գործը, որը մի նոր երևույթ է սովետահայ պատմագրության մեջ, մտաբերում ենք բազմախորհուրդ այն ասացվածքը, թե նա գիտությունը սիրում է իր մեջ և ոչ թե գիտության մեջ իրեն»:

Հակոբ Անասյանի գլուխ գործոցը, սակայն դարձավ նրա «Հայկական մատենագիտություն Ե—ԺԷ դդ.» կոթողային երկը, որի առաջին հատորը ընդգրկում է 95+1230 էջ, Երևան, Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, (1959): Երկար տարիների համառ և տքնաջան աշխատանքի արդյունք եղող այդ գործը, իր նյութերի ընդգրկման ծավալով կատարյալը անցյալում լույս տեսած բոլոր տեսակի մատենագիտություններից, իրավամբ այն ժամանակ համարվեց Հայ մատենագրության հանրագիտարան: Այդ վիթխարի գործի արժանիքները շատ մեծ են, քանի որ այն ընդգրկում է ոչ միայն տպագիր, այլև ձեռագիր վիճակում մնացած մեր մատենագրության շուրջ 1500-ամյա բովանդակ ժառանգությունը: Ի դեպ, նշենք նաև, որ առաջին անգամ լինելով այնտեղ ընդգրկված են և լայն տեղ են գտել հայ

³ Վ. Ա. Հակոբյան, «Տեղեկագիր», 1962, № 9, էջ 83—88:

⁴ Ա. Գ. Հովհաննիսյան, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1963, № 1, էջ 235—248:

միջնադարյան անտիպ նյութերը, որոնցից մի կարևոր մասը առաջին անգամն է մշտնուն ինչպես մատենագրության, այնպես էլ հայ մատենագիտության պատմության մեջ: Այս գործը անմախքնաբար երևույթ հանդիսացավ հայագիտության համար: Այն ունի ոչ միայն աղբյուրագիտական և ձեռագրագիտական մեծ արժեք, այլև յուրաքանչյուր հոդվածի և կամ նշման մեջ երևում է հեղինակի մեծ պրպտիչի և ստուգաբանողի հմտությունը. կատարված են բնագրագիտական և մատենագիտական բազում ճշտումներ, բնագրերի զանազան խմբագրությունների բացահայտումներ, երկերի բովանդակության գլխացանկերի հրապարակում, մեր մատենագիրների ցարդ անհայտ մնացած երկերի հայտնաբերում և ծանոթացում, և այլն, և այլն: Վերոհիշյալներից բացի, գրականության ցանկերում ցույց են տրված հազարավոր առանձին մենագրություններ, պարբերականներում ցրված հոդվածներ և անգամ նշված ուսումնասիրությունների շուրջ գրված գրախոսականներ՝ հայերեն և այլ լեզուներով: Ինչպես նշել ենք այն ժամանակ, Անասյան Մատենագիտությունը լինելով հայ մատենագրության խոշորագույն գանձարանը, նրան կարող են դիմել նույնիսկ հեռավոր վայրերում ապրող և մասնագիտական խոշոր գրադարաններից զուրկ եղող հայագետներ, բանի որ այս աշխատությունը լրացնում է ոչ միայն ձեռագրերի, այլև բազմաթիվ գիտական գրքերի և պարբերականների պակասը:

Այստեղ մենք հնարավորություն չունենք հայագիտության մեծագույն նվաճումներից մեկը եղող այս գրքի մասին ավելի հանգամանալից խոսելու, սակայն իր ժամանակին ինչպես նախնական հաղորդումով, այնպես էլ երկու անգամ ընդարձակ գրախոսություններով հանդես ենք եկել պարբերական մամուլում³:

Վերջում նշենք, որ հայագիտության պատմության մեջ դժվար է գտնել նման մի երկ, ինչպիսին է Անասյանի «Հայկական մատենագիտություն»-ը, որը աշխարհով մեկ, այն էլ տարիներ շարունակ, միա-

համուռ բարձր գնահատականի հասած լինի հայ և օտար գիտական աշխարհի կողմից: Բավական է նշել, որ ինչպես նրա հրատարակումից առաջ, սկսած 1956 թ., այնպես էլ նրա հրատարակումից հինգ տարիներ հետո 1964 թ. լույս են տեսել, բացի Հայաստանից, Մոսկվայում, Բեյրութում, Փարիզում, Կահիրեում, Լապագիում, Վիեննայում, Նյու-Յորքում, Բուխարեստում, Վենետիկում, Վարշավայում, Թեհրանում, Բուենոս-Այրեսում և այլ վայրերում շուրջ 22 գրախոսություններ, առանց հաշվելու նաև նրանց բազմաթիվ արտատպումները: Նշենք, որ գրախոսությունները, բացի հայերենից, գրվել են նաև ռուսերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն և լեհերեն լեզուներով և պատկանում են անվանի հայ և օտար հայագետների գրչին, որոնցից հիշատակենք. պրոֆ. Սիրարփի Տեր-Ներսեսյանին, Հ. Հ. Մըսրոյանին, պրոֆ. Յ. Ասֆալզին, պրոֆ. Վլադ Բընցեանուին, Հ. Ներսես Տեր-Ներսեսյանին, ակադ. Ս. Տ. Երեմյանին, թղթակից անդամ Ա. Ղանալանյանին, Կ. Ռոշդիյին, դոկտ. Գ. Վ. Արգարյանին, Հ. Հ. Ոսկյանին, Կ. Ն. Յուզբաշյանին, Ռ. Իշխանյանին, դոկտ. Ա. Մարտիրոսյանին և այլն:

«Հայկական մատենագիտության» նշանակությունը գնալով էլ ավելի է մեծանում և այժմ կարելի է ամենայն համարձակությամբ ասել, որ նրա լույս տեսնելուց հետո դժվար է գտնել հայ մատենագրության նվիրված որևէ լուրջ աշխատություն, որը դիմած չլինի Անասյանի հիշյալ գործին:

Նրա պատմա-աղբյուրագիտական բնույթի մենագրություններից է նաև «Վարդան Այգեկցին իր նորահայտ երկերի լույս տակ» աշխատությունը, որը լույս տեսավ նախասկզբին Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության պաշտոնաթերթ «Բազմավեպ» հանդեսի 1968 թ. 7—12 համարներում և ապա հրատարակվեց առանձին գրքով (Վենետիկ—Ս. Ղազար, 1969 թ., 48 էջ):

Մինչև Անասյանի կողմից վերոհիշյալ աշխատության լույս ընծայումը Վարդան Այգեկցին հայագիտությանը առավելապես հայտնի էր իբրև առակագիր: Հեղինակի կողմից Մաշտոցյան Մատենադարանում հայտնաբերված՝ Վարդանի երեք աշխատությունների շնորհիվ այժմ մեծ չափով ամբողջանում է նրա ժառանգությունը և լրանում նաև նրա մեծ մասամբ անհայտ մնացած կենսագրությունը: Անասյանի կողմից հայտնաբերված Վարդանի անտիպ գործերն են. «Գիրք հաստատություն և արմատ հաշտոյ» ամբողջական՝ դավանաբանական բնույթի արժեքավոր աշխատությունը, որն ավարտվել է 1205 թ., «Վասն

³ Տես Ս. Քուլանջյան, Հայկական մատենագիտություն գրքի հրատարակումը (նախնական հաղորդում), «Նոր կյանք», Բուխարեստ, 1956, 20 հոկտ., № 43(334): Նույնի՝ Հայ մատենագրության հանրագիտարանը, «Էջմիածին», 1961, № 2, էջ 51—60. արտատպ. «Ալիք», Թեհրան, 1961, 22, 23, 25, 26, 27, 29 և 30 ապրիլի և 2, 4 և 6 մայիսի, №№ 84—91 (6886—6893) և 93—94 (6895—6896). և դարձյալ նույնի՝ «Հ. Ա. Անասյան—Հայկական Մատենագիտություն», «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1962, № 3, էջ 225—231:

շատահաջ բնողացն լանդիմանությունը և «Վասն անիրաւ բամբաստողաց եկեղեցոյս Հայաստանեայց» գրությունը: Ինչպէս այս գործի մասին մեր գրած գրախոսության մէջ ասել ենք, «սույն աշխատությունը կարևոր ներդրում է հայ մատենագրության պատմության համար: Դրա շնորհիվ այժմ Վարդան Այգեկցին, իր ամբողջ հասակով կանգնած, ի հայտ է գալիս մեր երախտավորների շարքում. նա այժմ արդեն ունենում է իր կենսագրությունը և իր արժանի տեղն է գրաւում հայ գրականության պատմության մէջ: Նա, խոշոր առակագիր լինելուց բացի, այժմ հայտնի է դառնում նաև իբրև իր ժամանակի մեծագույն հայ եկեղեցական, հասարակական և մշակութային գործիչներից մէկը: Վարդանը կարևոր նպաստ է բերել իր ժամանակին հոգևոր դավանաբանական հարցերին և, պայքարելով լատինամոլ հոսանքի դէմ, դարձել ազգային ինքնորոշւոյնության համար պայքարող հայ կարկառուն դեմքերից մէկը»⁶:

Մեծարժէք աղբյուրաբանական և բնագրաբանական մեմագրություն է նաև ներհուն բանասերի «Հայ համաբարբառային գրականությունը և հայ մատենագրության համաբարբառը» աշխատությունը, որ հասկալես լույս տեսավ «Էջմիածին» ամսագրում (1971 թ. № 11—12 և 1972 թ. № 1—4) և ապա առանձնատիպ (Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնի տպարան, 1972, 100 էջ):

Այս աշխատության մէջ առաջին անգամ լինելով ուսումնասիրվում է համաբարբառների պատմությունը հայ մատենագրության մէջ և արծարծվում են բանասիրական մի շարք հարակից հարցեր: Հայերեն համաբարբառների պատմությունն սկսվում է Ե դարում թարգմանական համաբարբառներով, որոնց մէջ հնագույնը, ըստ երևոյթին, Տատիանոսի համաբարբառն էր, որի և ժամանակագրորեն հաջորդների վրա հանգամանորեն կանգ է առնում Անասյանը: ԺԳ դարում Արևմուտքում հանդես եկած Հուգոնյան համաբարբառի ազդեցության առաջին հետքերն Անասյանը նկատում է նույն դարի վերջերին հայերեն ձեռագիր Աստվածաշնչերում հանդես եկող նոր «Ֆոնակաց» կոչված գլխաբաժանումների

մէջ և ցույց է տալիս, որ նրա ազդեցության տակ ԺԷ դարում է, որ ի հայտ են գալիս հայերեն սուրբգրական այբբենական համաբարբառներ կազմելու առաջին փորձերը՝ Ղազար Բաբերդացու և Ռսկան Երևանցու ջանքերով, իսկ իսկական համաբարբառային բառարաններ կյանքի են կոչվում սկսած ԺԸ դարից: Դարձյալ, շնորհիվ սույն աշխատության, ի հայտ է գալիս, որ դեռևս ԺԸ դարից սուրբգրական համաբարբառների կողքին փորձեր են արվել կազմելու նաև գիտական համաբարբառներ և դրա հոյակապ նմուշն է Գրիգոր Նարեկացու երկերի ամսոյա համաբարբառը, որի հեղինակն ամենայն հավանականութամբ Հակոբ պատրիարք Նայյանն է: Արծարծված բանասիրական հարակից հարցերի մէջ առանձնապէս կարևոր են հայերեն ձեռագրերում գտնվող լուսանցային կանոնների ծագման և նրանց կրած քարեփոխումների մասին հեղինակի եզրահանգումները, որոնց համաձայն այդ կանոնները մնացորդ են հայերեն Աստվածաշնչի այն սկզբնական թարգմանությունից, որն ասորերենից էր կատարվել: Անասյանը միաժամանակ համոզիչ կերպով ցույց է տալիս, որ հայերեն չորս ավետարանների նախադրություններն ու գլխակարգությունները և վերջիններիս կցված համաբարբառային աղյուսակները, որոնք առաջին անգամ 1270 թ. են երևան գալիս ձեռագրերում, Գեորգ Սկևոացու հեղինակությունն են: Անասյանի սույն գործը միաժամանակ նոր՝ մինչև այժմ մասնագետների ուշադրությունից վրիպած երկվորներ է մատնացույց անում նաև հայ բառարանագրության մէջ՝ պարզելով այբբենական դասավորման սկզբունքների աստիճանական զարգացման ընթացքը:

Անհրաժեշտ է ճշել, որ, Անասյանի մեմագրությունների մասին խոսելուց բացի, պետք է կանգ առնել նաև նրա բեղուն գրչին պատկանող շուրջ հինգ տասնյակի հասնող հոդվածների գեթ մի մասի վրա ևս, քանի որ նրանց ճշող մասը համագործ է առանձին արժեքավոր մի ուսումնասիրության և, բացի գիտական նորություն լինելուց, լի են ստուգաբանական, բնագրագիտական և աղբյուրագիտական բազմակողմանի արժանիքներով: Հորելյարի ստորագրությամբ շուրջ կես դար ինչպէս Սիյունքի տարածքի վրա, այնպէս էլ Մայր Հայրենիքում լույս տեսնող բազմաթիվ պարբերականների էջերում ցանցնված պատմաբանասիրական հոդվածների ամփոփումը մի հատորում կարևոր նպաստ կլինի հայագիտությանը զբաղվողների համար:

Նրա «Բուզանդարանի ուսերեն թարգմանությունը» (Երևան, ապակետիպ, 1954

⁶ Տես ավելի մանրամասն Սուրեն Քոլանջյան, Վարդան Այգեկցին և «Արմատ հաւատոյ» ժողովածուն (գրախոսության փոխարեն), «Էջմիածին», 1972 թ. № 3, էջ 37—43: Տես նաև Մ. Թիրյաբչյանի գրախոսությունը, «Լրարիք» Հայկ. ՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի Հասարակական գիտությունների, Երևան, 1971, № 2, էջ 124—126:

թ., ինչպես նաև մասամբ «Տեղեկագիր» Հայկ. գիտությունների ակադեմիայի հասարակական բաժանմունքի, 1954, № 12, էջ 89—105) երկը թեև խորագրված է իբրև գրախոսություն, սակայն բնական կարևոր ուսումնասիրություն է նվիրված Փավստոս Բուզանդի Հայոց պատմության ուսերեն թարգմանությանը (Երևան, 1953, թարգմանություն Մամիկոն Գևորգյանի): Այստեղ Անասյանը ոչ միայն կատարում է բնագրագիտական միանգամայն արժեքավոր դիտողություններ և ճշգրտումներ, այլ նաև Փավստոսի բնագրից դուրս հարակցաբար լուծում է բանասիրական այլ հարցեր, օրինակ՝ այն, որ, ինչպես ապացուցում է նա, է դարի կոչված «Անանուն ժամանակագրություն»-ը Անանիա Ծիրակացու Զատիկի ճառում անվանվում է «Ժամանակական կանոն» և որ դա նույնիսկ Ծիրակացու հեղինակությունն է: Այս հայտնաբերումն ունի բանասիրական կարևոր նշանակություն, նրանով, որ նախկինում բանասերները (Հ. Բ. Սարգսյան, ակադ. Սո. Մալխասյանց, պրոֆ. Ա. Գ. Աբրահամյան և ուրիշներ) այդ ժամանակագրության հեղինակությունը պարզապես վերագրում էին Ծիրակացուն, իսկ այս փաստն ապացուցեց, որ նրանց կոաբնուցները ճիշտ էին:

Նրա գրախոսություններից է նաև «Խորենացու ժամանակագրական համակարգի հարցը» («Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1966, № 1) հոդվածը, որը նվիրված է Գ. Ն. Սարգսյանի «Մովսես Խորենացու Հայոց պատմության ժամանակագրական համակարգը» (Երևան, 1965) գրքին: Անասյանը բարձր գնահատական է տալիս այդ աշխատությանը և, հատկապես կանգ առնելով նրա կովանների տեսության վրա, եզրակացնում է. «Պետք է ասել, որ Խորենացու համակարգի վերլուծության համար առաջ քաշված կովանների այս տեսությունը հեղինակի դրույթների մեջ փայլուն տեղ է գրավում»:

Անասյանը գրել է նաև այլ գրախոսություններ, որոնցից հատկապես մեծ արժեք է ներկայացնում Ա. Սալմասյանի «Հայաստանյան մատենագիտության» նվիրվածը (տես «Պատմա-բանասիրական հանդես», Երևան, 1971, № 1, էջ 239—254) և որը գրախոսություններ գրելու համար դասական օրինակ է հանդիսանում: Եվ իրոք, «Հայաստանյան մատենագիտություն» գրախոսությունը մի իսկական գիտահետազոտական աշխատություն է, համբերատար և խելահեղ աշխատանքի արդյունք, որը փաստերի անառարկելի լույսի տակ անխրճաբնական աշխատության է ենթարկում բարեխղճության բացակայության պայմաններում

պատրաստված մի աշխատություն: Ցույց է տրվում, որ այդ մատենագիտությունը 22 բաժինների է վերածված, բայց բազմաթիվ հրատարակություններ իրենց տեղում չեն: Անասյանը իր կատարած մանրագնիս պեղումների միջոցով բացահայտում է գիտական հասկացողության չզոյության հարյուրավոր աներևակայելի երևույթներ, որոնց մասին պատկերացում կազմելու միակ միջոցն է կարդալ այդ ուսումնասիրություն-գրախոսությունը: Գրախոսվող գրքում տեղ գտած թյուրիմացություններից, որ բացահայտել է Անասյանը, բավականաճանք տեղի աղության պատճառով միայն մեկ օրինակի հիշատակությամբ.

„Eutychius (Patr.), „De Alexandr. ecclesiae origin., Omnia ex orient. monument. Partim armenice. Romae, Typ. Prop. Fide, 1661“.

Հայերեն հնամուկ գրքերի խուզարկումների համար գրավիչ կլինի այս նկարագրության մեջ գտնվող armenice (հայերեն) բառը, ինչպես եղել է Սալմասյանի համար, և անխուսափելիորեն կսկսվեն հետազոտությունները: Այդ աշխատանքը մենք չուզեցինք թողնել ուրիշների. և ի՞նչ պարզելից: Այստեղ գործ ունենք ոչ թե armen-երեն, այլ arab-երեն մի հրատարակության հետ, այն էլ՝ խիստ աղավաղված կերպարանքով: Գրքի նկարագրությունը ծագում է բարդ ու կասկածելի աղբյուրներից: Գրքի հեղինակը Ալեքսանդրիայի մելքական պատրիարք Եվտիքիոս Եգիպտացին է, Ժ դար: Նրա արաբերեն աշխատություններից հանված մի գլուխ, որը բահանայական աստիճանների մասին է խոսում, հրատարակվել էր նախ 1642 թ. Լոնդոնում՝ „Eutychii patriarchae Alexandrini Ecclesiae suae origines, ex ejusdem arabico nunc primum typis edidit ac versione et commentario auxit I. Selden. Londini, 1642“⁷. Սակայն 1661 թ. Հռոմի աստվածաբաններից Abraham Ecchellensis-ը դեմ էր դուրս եկել վերոհիշյալ հրատարակությանը և հրատարակիչ Selden-ի տեսակետներին և արաբերեն բնագիրը նորից էր հրատարակել լատիներեն նոր թարգմանության հետ միասին՝ „Eutychius... vindicatus et suis restitutus Orientibus, sive responsio ad Joan. Selden Origines... auctore Abr. Ecchellensi. Romae, 1661“⁸. Այս բոլորի խառնումն ու աղավաղումն է Սալմասյանի նշած միավորը»:

1969 թ. Մխիթարյան միաբանության հիմնադրման 250-ամյակին նվիրված

⁷ J.-Ch. Brunet, Manuel du libraire..., t. II, Paris, 1861, p. 117.

⁸ Նույն տեղում, էջ 117:

«Armeniaca» հայագիտական ժողովածուում լույս տեսավ Անաչյանի «Նոր հայացք աղվանագիտության բնագավառում» ուսումնասիրական հոդվածը՝ նվիրված բազմալատական հայագետ Ա. Շ. Մնացականյանի «Աղվանից աշխարհի գրականության հարցերի շուրջ» (Երևան, 1966) գրքին: Անաչյանը նախ մի ընդհանուր ակնարկով հանրագումարի է բերում վերջին տասնամյակների ընթացքում սովետահայ աղվանագիտության մեջ մուտք գտած ալլազան և իրարամերժ կարծիքները և ապա կանգ է առնում Մնացականյանի տեսակետների վրա, որոնք նոր ուղի են գծում աղվանագիտության բնագավառի հետագա աշխատանքների համար: Անաչյանի նպատակն է եղել ոչ թե գրախոսել Մնացականյանի այդ աշխատությունը, «այլ վեր հանել նրա բերած նոր տեսակետի նշանակությունը աղվանագիտության էական հարցերի լուծման համար՝ որպես գիտության վերջին խոսք»: Աղվանագիտության մեջ նոր մուտք գործող այդ հայացքի համաձայն տարբեր հասկացություններ են Կուրից դեպի հյուսիս տարածվող բուն Աղվանքը, որի բնակիչները աղվանական ցեղեր էին, և Կուրից դեպի հարավ տարածվող նոր կամ հայկական Աղվանքը, որի բնակչությունը հայկական էր, հետևաբար և հայկական էին նրա լեզուն, մշակույթը և գրականությունը, «աղվանական» այն հարուստ գրականությունը, որը մեզ հասել է հայերեն լեզվով: Այս դրույթը նոր փաստարկումներով խորացվում և ամրապնդվում է Անաչյանի հոդվածում: Օրինակ՝ աղվանական այբուբենի ստեղծման գործում Մաշտոցին օժանդակող թարգման Բենիամինի ինքնությունը նոր լուսաբանություն է ստանում Անաչյանի մոտ՝ որպես հայ-աղվան: «Վերոհիշյալ Բենիամինը, որը,—գրում է Անաչյանը,—գարգարագետ էր և Կորյունի վկայությամբ՝ «Աղուան ազգա», ոչ թե բուն աղվան էր, այլ հայ-աղվան, հայկական Աղվանքի ծնունդ, և այդ առթիվ հատկապես Սյունիքից էր հրավիրված, ինչպես պարզ երևում է Խորենացու վկայությունից»⁹: Եվ փաստարկումը հիմնավորվում է:

Այս կապակցությամբ Անաչյանը առաջ է քաշում նաև հայերեն ձեռագրերում Աղուանից այբուբեն անունով հայտնի երկու նմուշների տարբերակման հարցում իր ունեցած կարծիքը, որ հայտնել էր իր «Հայկական մատենագիտության» մեջ¹⁰, ըստ ո-

րում, եթե ընդունենք, որ Մաշտոցյան մատենադարանի № 7117 ձեռագրում գտնված այբուբենը, որը 52 նշանագրերից է բաղկացած, աղվանական հնագույն՝ լիակատար այբուբենն է ներկայացնում, հիմք չկա նաև չընդունելու, որ նույն մատենադարանի № 3124 ձեռագրում գտնվող այբուբենը, որի տառերն ունեն հայկական տառերի թիվը, դասավորումն ու նրանց հետ նմանություններ, լինել հետագա ժամանակներում բաներ, լինել հետագա ժամանակներում բաների համաձայն լրացված մի աղվանական այբուբեն, որ հայացած աղվանները կարող էին օգտագործել հայերեն գրելիս, ինչպես իրենց մայրենի լեզուն կորցրած հայերը Գալիցիայում գրում էին հայատառ կոմաներեն (ղիշաղերեն) և կամ Օսմանյան կայսրության մեջ՝ հայատառ թուրքերեն (էջ 300—301):

Ակադ. Ա. Շանիձեն իր հավանությունն է տվել Անաչյանի այս կարծիքին: Ի դեպ, Անաչյանն ավելացնում է, որ «Եթե կարող է խոսք լինել հայացած կամ հայախոս դարձած աղվանների մասին, դա կարող է վերաբերել միայն և միայն հյուսիսային Աղվանքի բնիկ ցեղերին, քանի որ հարավային Աղվանքի՝ Ուտիքի և Արցախի բնակիչներն արդեն հայեր էին, հայախոս էին և, ինչպես տեսանք, Մեսրոպից ուղղակի հայկական այբուբենն էին ընդունել»:

Անաչյանի այս հոդվածում բանասերի և պատմաբանի սուր միտքը ցույց տվող ալազան դիտողություններ ու փաստեր շատ կան: Կարելի է առանձնապես նշել Ստրաբոնի կողմից հիշատակվող Բորգենե գավառի տեղադրմանը վերաբերող ընդարձակ հատվածը (էջ 306). կամ թե՛ Խորենացու մոտ պահվող փաստերի վրա հենվելով բուն Աղվանքը հայկական Աղվանքից տարբերելու հարցին նվիրված ընդարձակ հատվածը, որի վերջում նա ավելացնում է. «Խնդիրն այն է, որ Պատմության Աղուանից երկի հեղինակը կամ կազմողը Խորենացու մոտ եղած այս երկու տարբեր տվյալները թյուրիմացաբար ի մի է ձուլել՝ Միսական Առանի իշխանության տակ¹¹ և դրանով առաջ է եկել այն սխալ տպավորությունը, թե խոսքը վերաբերում է մի ընդհանուր տարածության, որը միասնաբար Աղվանք էր կոչվում, և հետևաբար պատմական Աղվանքի սահմաններն ընդգրկում էին նաև հարավկուրյան շրջանները, ինչպես կամենում են կարծել մեր ժամանակի որոշ ուսումնասիրողներ» (էջ 313):

⁹ Հմմտ. «Մովսիսի Խորենացու Պատմության Հալոց», Թիֆլիս, 1913, էջ 329:

¹⁰ Հ. Ս. Անաչյան, Հայկական մատենագիտություն, հատոր Ա, Երևան, 1959, էջ 614—16:

¹¹ Հմմտ. «Մովսեսի Կաղանկատուացու Պատմության Աղուանից աշխարհի», Թիֆլիս, 1912, էջ 14:

Ա. Շ. Մնացականյանի վերոհիշյալ մեծարժեք աշխատության առթիվ Անասյանի կողմից գրված նույնքան մեծարժեք հոդվածը միջազգային ասպարեզ դուրս բերելու նպատակով Փարիզում լույս տեսնող ֆրանսերեն «Հայագիտական հանդես»-ի խմբագրությունը արժանի գտավ այն ամբողջությամբ հրատարակել նաև ֆրանսերեն թարգմանությամբ¹²:

Ստուգաբանական միանգամայն ուսանելի բազմաթիվ ճշգրտումներ կարելի է գտնել Անասյանի նույնիսկ փոքրածավալ հոդվածներում: Այդպիսիներից է օրինակ նրա «Զել և Ուրբաթագել» հոդվածը («Լրաբեր հաս. գիտ.-ի», 1969 թ., № 3, էջ 78—81): Այդ բառերից առաջինը՝ «զել»-ը, որը երկրորդի բաղադրիչ մասն է, բոլորովին անծանոթ է եղել հայերեն լեզվի անգամ ամենահեղինակավոր բառարաններին (Նոր Հայկազյան, Առնեոն և Արմատական), իսկ երկրորդը, որը տեղ է գտել Վենետիկյան բառարաններում, աղավաղված էր «ուրբաթալեզ» կամ «ուրբաթագել» ձևերով և ճիշտ չէր բացատրված: Ի վերջո կողմնակի աղբյուրների և փաստարկումների միջոցով Անասյանին հաջողվում է ճշտել այդ բառերի ուղիղ ձևերը: Անասյանի ստուգաբանությամբ «զել»-ը կապ ունի «զելանել» բայի հետ և նշանակում է «խախտում»: Այսպիսով «ուրբաթագել»-ը հայերի համար նշանակում էր «ուրբաթ օրվա պահքի ժամերի խախտում», որը կատարվում էր ասորիների կողմից՝ Ներսես Շնորհալու և Վարդան Այգեկցու ժամանակներում:

Հարգելի հոբելյարը՝ իր աշխատակցությունն է բերել «Երկունք» (Փարիզ), «Տեղեկագիր» (այժմ «Լրաբեր»), «Պատմաբանասիրական հանդես», «Սովետ Էրմանիտանը», «Բանբեր Մատենադարանի», «Սովետական գրականություն», «Սովետական արվեստ», «Византийский вестник» (Մոսկվա), «Բազմավեպ» (Վենետիկ), «Armeniac» (Վենետիկ), «Revue des Études Arméniennes» (Փարիզ) և այլ պարբերականներին:

Սակայն բազմավաստակ մշակի աշխատակցությունը հատկապես բեղմնավոր եղավ «Էջմիածին» ամսագրի էջերում, որ ուղիղ քաղաք դար է, որ մեծ սիրով հյուրընկալվում են նրա ուսումնասիրությունները, որոնք բոլորն էլ աչքի են ընկնում իրենց բացառիկ ոգով: Նրանք գրված են հայրենասիրության և հայ ավանդապահության դիրքերից և ուսանելի շատ բան են պարունակում հայագիտության համար մինչ

այդ անհայտ մնացած բազմաթիվ հարցեր լուսաբանելու և գիտական նորություններ հայտնաբերելու տեսակետից: Հոբելյարի մենագրությունների շարքում կանգ առանք նրա «Հայ համաբարբառային գրականությունը և հայ մատենագրության համաբարբառը» առանձնատիպ գործի վրա, որը նախապես պարբերաբար լույս տեսավ «Էջմիածին» հանդեսում: Այժմ փորձենք անդրադառնալ նույն ամսագրում լույս տեսած նրա միայն մի քանի հոդվածներին:

Անասյանը իր «Գրական մեծունք Գրիգոր Եղթայակրից» հոդվածում¹³ ուսումնասիրության առարկա է դարձրել Մաշտոցյան Մատենադարանի № 737 ձեռագրում գտնվող երեք խրթնաբան անտիպ տաղեր, որոնք Գրիգոր Եղթայակրի գրչին են պատկանում և գրված են նրա կյանքի նախապատրիարքական շրջանում: Ամենայն հաջողությամբ վերծանելով այդ տաղերը՝ ցույց է տալիս, որ նրանցից երկուսը Երուսաղեմի հայոց պատրիարք Հովհաննես Կ. Պոլսեցուն (1684—1697) նվիրված ներբողներ են և պատմական թանկարժեք նորություններ են տալիս նրա գործունեության վերաբերյալ. իսկ երրորդը, ինչպես ցույց է տալիս վերծանումը, պանդխտությունից հոգեհարազատների հասցեագրված մի ուղերձ է, գրված 1705—1715 թթ. շրջանում: Անասյանը հրատարակում է առաջին տաղը, որը գրված է 1694 թ.:

Նրա «Դիտողություններ Ստեփանոս Սալմաստեցու կենսագրության վերաբերյալ» հոդվածաշարը¹⁴ ձեռագրական տրվալների, պատմական աղբյուրների և հատկապես Կամենիցյան տարեգրության քննությամբ ցույց է տալիս, որ Սալմաստեցին Հոռմից վերադարձին չի մահացել Լվովում 1551 կամ 1552 թթ., այլ կենդանի է եղել դեռ 60-ական թվականներին էլ, հետևաբար նրա այն տապանաքարը, որը գտնվում է Լվովի հայոց արքեպիսկոպոսական եկեղեցում, Պրոպագանդայի գործակալների կողմից ԺԷ դ. ստեղծված կեղծիք է: Մյուս կողմից հետաքրքրական է, որ Սալմաստեցու նման մի նշանավոր անձնավորության՝ Լվովում մահացած լինելու վերաբերյալ արխիվային ու պատմական ժամանակակից աղբյուրներում ոչ մի տվյալ չի հայտնաբերվել մինչև այսօր:

Դարձյալ «Էջմիածին» ամսագրի էջերում Անասյանը երկու հոդվածներ է նվիրել ԺԷ—ԺԸ դարերի հեղինակ՝ բանաստեղծ Թովմաս Ագուլեցուն. «Մի անծանոթ հեղի-

¹² «Revue des Études Arméniennes», Paris, nouv. série, t. VI, 1969, p. 299—330.

¹³ «Էջմիածին», 1950, № 3—4, էջ 39—46:

¹⁴ «Էջմիածին», 1956, № 8—9, էջ 95—99. № 11—12, էջ 68—76:

նակ և նրա երկի նորագյուտ հրատարակությունը. Թովմաս Ագուլեցի»¹⁵, «Թովմաս Ագուլեցի» և նրա մեռնեթությունը»¹⁶: Առաջին հոդվածով նա հայտնաբերել է բանաստեղծի անունը և 1784 թ. Կ. Պոլսում տպագրված, բայց մինչև այժմ անծանոթ լի առաքելուն ուղարկող չափիք, առաջին լուսնունդը Թովմաս երիցե Ագուլեցու, ի վիսկատար պատմությանը ներքին, որը հիմնված է մի քանի առաքելական անվանումների վրա և գրված է 1705 թ.: Նրա վերջում, դարձյալ չափածո, կա «Տաղ գովառնություն Մաշտոցյան Թովմասի առաքելուն»¹⁷ հույն իրիցե: Երկրորդ հոդվածով Անասյանը ծանոթացնում է հույն հեղինակի անսխալ մի գործը՝ «Բան ուղեհանի վասն սրբալույս մեռնի, առաջալ է 1705 թ. և գրված է Մաշտոցյան Մատենադարանի № 25 ձեռագրում: Այս չափածոն, որը բաղկացած է 94 քառատող տներից, նվիրված է 1729 թ. Էջմիածնում Կարապետ Ուլեցի կաթողիկոսի օրով կատարված մեռնոթանությանը: Անասյանն ուսումնասիրում է ամբողջությունը հրատարակում է այս մեռնոթանությունը:

Հայկական Աստվածաշնչի ուսումնասիրման համար ոչ միայն պատմական, այլ նաև գործնական կարևոր նշանակություն ունեն Անասյանի երկու ուսումնասիրական հոդվածները: «Աստվածաշնչի մատյանի հայկական բնագիրը»¹⁷ և «Էջմիածնի տղայարանի սուրբգրական հրատարակությունները»¹⁸: Առաջին հոդվածով հեղինակը Հայկական Աստվածաշնչի վերաբերյալ բնագրագիտական բազմաթիվ հարցեր է շոշափում: Նախ և առաջ զբաղվում է հայկական Աստվածաշնչի կանոնի հարցով՝ Սահակ-Մեսրոպյան թարգմանությունների շրջանում և պատմական ու բանասիրական տվյալների հետազոտությամբ զբաղվում է, որ «սկզբնական շրջանում, անկախ այն խնդրից, թե հայերեն թարգմանությունները ո՞ր լեզվից էին կատարվել, — ասորերենից», թե հունարենից, — կանոնի հարցում անկասկած ենթարկված էին ասորականին, որի ներկայացուցիչը Պեշիտուն էր» (էջ 78): Իսկ երկրորդ թարգմանության շրջանի վերաբերյալ, երբ հյու-

զանդիայից բերվեց հունական Յոթանասունից կոչված բնագիրը, որի հիման վրա սրբագրության ենթարկվեց նախկին թարգմանությունը, նա գտնում է, որ «Ե դարի առաջին կեսում մենք ունեինք երկրորդ վերանայված ու լրացված թարգմանություն, կանոնյալ Աստվածաշունչ մատյանը, որի բնագիրը հասել է մինչև մեր օրերը և հանդիսանում է հայկական Աստվածաշնչի ընկալյալ բնագիրը» (էջ 78): Այնուհետև Անասյանը հանգամանորեն զբաղվում է Սահակ-Մեսրոպյան առաջին և երկրորդ թարգմանությունների բնագրական տարբերակման հարցով, երկու թարգմանությունների սկզբնագրերի, հայկական թարգմանության բնագրի վրա հետազոտում կատարված որոշ ուղղումների հետքերի և այլ հարցերով: Վերջում Անասյանը ուրվագծում է նաև հայկական դասական բնագրի վերականգնման ուղղությամբ կատարված աշխատանքների պատկերը, որից հետո առաջ է քաշում հայկական բնագրի գիտական հրատարակության անհրաժեշտության հարցը: Երկրորդ հոդվածով Անասյանը հանգամանալից կերպով կանգ է առնում Աստվածաշնչի գիտական հրատարակության հարցի վրա: Այստեղ նա ողջունելով Տ. Տ. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի նախաձեռնությունը Աստվածաշնչի գիտական հրատարակության գործը կազմակերպելու հարցում, մասնագիտական թելադրանքներ է անում այդ խնդրի իրագործման համար: Հանձնարված բնագիրը, ինչպես ասում է նա, պիտի կազմվի հնագույն և ընտրելագույն օրինակների համեմատությամբ. նա գտնում է նաև, որ նախ պետք է որոշել համեմատության համար օգտագործվելիք ձեռագրերի խմբավորումները, որով և հնարավոր կլինի որոշել Աստվածաշնչի բնագրի հայերեն թարգմանության շերտերը, առանց որի «հնարավոր չի լինի հասնել այն բնագրին, որ մեզ ծառանգություն էին թողել ոսկեդարի մեր թարգմանիչները» (էջ 86): Ընթանալով համահավաք բնագրեր կազմելու գիտական սկզբունքներով, Անասյանն իրավամբ գտնում է, որ բնագրական տարբերակներ հանելու գործում, ձեռագիր օրինակներից հետո, Աստվածաշնչի տպագրություններից կարելի է օգտագործել միայն այնպիսիները, որոնք ձեռագրական նշանակություն ունեն: Այս առումով էլ միակ օգտագործելի տպագիր Աստվածաշունչն է համարում նա Հ. Հովհ. Զոհրապյանի հրատարակությունը՝ կատարված Վենետիկում 1805 թ., քանի որ նա հարազատ ներկայացուցիչն է Ս. Ղազարի № 1 ձեռագրի, որն ընդօրինակված է 1819 թ. Կիլիկիայում

¹⁵ «Էջմիածին», 1949, № 3—4, էջ 41—46. № 5—12, էջ 56—62:

¹⁶ «Էջմիածին», 1969, № 9, էջ 40—47. № 10—11, էջ 122—127:

¹⁷ «Էջմիածին», 1966, № 11—12, էջ 71—97:

¹⁸ «Էջմիածին», 1972, № 12, էջ 78—88:

Գեորգ Սկևռացու կարգավորած օրինակից» (էջ 86): Ապա մանրագին կերպով մի առ մի կանգ առնելով Աստվածաշնչի մյուս հրատարակությունների վրա, Անասյանը եզրակացնում է, որ նրանցից «ոչ մեկը ձեռագրական նշանակություն չունի, ուստի և չի կարող տեղ ունենալ տարբերությունների բաժնում»:

Ինչ խոսք, որ Աստվածաշնչի քննական հրատարակության պատրաստման համար մասնագիտական արժեքավոր ցուցմունքներ են Անասյանի այս և նման թելադրանքները:

Իր կողմից վերջերս հայտնաբերված Վարդան Այգեկցու «Արմատ հատաոյ» ժողովածուին են վերաբերում Անասյանի վերջին երկու տարիների ընթացքում դարձյալ «Էջմիածնում» լույս ընծայած երկու այլ հոդվածները ևս. «Հայ պատմա-դավանաբանական գրականության թանկարժեք հուշարձանը. «Գիրք հաստատության և արմատ հատաոյ»¹⁹, «Ներսես Ծնորհալին և «Արմատ հատաոյ» ժողովածուն»²⁰:

Նա հոդվածներ ունի նվիրած պարբերական մամուլում նաև մեծ բանաստեղծ Սայաթ-Նովայի տաղերին²¹ և նրա տաղերի երաժշտական հրատարակություններին²²: Նա հատուկ հոդված է նվիրել Ռուսիայի մեծանուն բանաստեղծ Միխայիլ Լեմկեակովին²³, որը հոր կողմից հայ ծագում է ունեցել: Եվ այլ հոդվածներ:

Հիշատակության արժանի են նաև մեր միջնադարի մեծագույն մատենագիրներից և բանաստեղծներից ոմանց գիտական հրատարակությունների վերջում Անասյանի կողմից ամենայն բարեխղճությամբ կազմված և հրատարակված լիակատար մատենագիտության բաժինները, որոնք մեծ չափով նպաստում են հիշյալ հեղինակների գործերի ամբողջացմանը: Նման գործերից են. Փավստոսի (ոուսերեն թարգմանության վերջում, Երևան, 1953 թ.), Մխիթար Գոշի (Գոշի դատաստանագրքի ոուսերեն թարգմանության վերջում, 1954), Եղիշեի (նրա պատմության քննական հրատարակության վերջում, 1957 թ.), Կիրակոս Գանձակեցու (նրա պատմության գիտ. հրատարակության մեջ, 1961 թ.), Կոստանդին Երզնկացու (նրա բնագրերի գիտական հրատարակության վերջում, 1962 թ.), Արիստակես Լաստիվերցու (նրա պատմության գիտ. հրտ. վերջում, 1963 թ.) մատենագիտությունները:

Հակոբ Անասյանը իր մեղվաջան բացառիկ աշխատասիրության շնորհիվ այսօր մեր հայագիտության երախտավորների շարքումն է ոչ միայն իր հարուստ տպագիր գործերով, այլև իր անտիպ բազմաթիվ աշխատություններով, որոնցից մի մասը արդեն իսկ պատրաստ է տպագրության, իսկ մի քանիսն էլ աշխատանքի ընթացքումն են: Առաջին հերթին պետք է հիշատակել իր անմահ «Հայկական մատենագիտության» երկրորդ հատորը, որը տպագրության ընթացքումն է և բաղկացած է լինելու դարձյալ 50 մամուլից և ընդգրկելու է Առաքել Սյունեցուց մինչև Բ տառի վերջը: Նա այժմ աշխատում է նույն կողողային գործի երրորդ հատորի վրա, որը շուտով իր ավարտին է հասնելու. այն ևս ընդգրկելու է նույն սովոր ծավալը և պարունակելու է Գ—Ը տառերը: Տպագրության համար դարձյալ պատրաստ է Սայաթ-Նովայի լիակատար մատենագիտությունը, 10 մամուլ ծավալով, որ տրված են նաև հանձարեղ աշուղի բոլոր տաղերի թարգմանությունները և նրա մասին գրված բոլոր ուսումնասիրությունները: Նա տպագրության համար պատրաստում է իր կողմից հայտնաբերված Վարդան Այգեկցու «Արմատ հատաոյ» դավանաբանական ժողովածուի համահավաք բնագիրը Երևանի, Վենետիկի, Հոմի, Երուսաղեմի և Փարիզի մատենադարանների բազմաթիվ ձեռագրերի համեմատությամբ: Այն ունենալու է 15 մամուլ ծավալ: Նա նույնպես պատրաստում է հրատարակության ԺԷ դարի մանկավարժ-հեղինակ Կոստանդ Զողայեցու «Աշխարհաժողով» և «Դուռն համարողական արհեստին» երկերը, ուսումնասիրությամբ, բնագրերով և ծանոթագրություններով հանդերձ, 12 տպագրական մամուլ ծավալով: Աշխատանքի ընթացքում է նաև «Մի էջ ոռա-թուրքական հարաբերությունների պատմությունից և Երևանի 1724 թ. հերոսամարտը», 4 մամուլ ծավալով, և այլ գործեր: Նա պատրաստվում է նաև մեզ հայտնություններ անելու Հովհան Մայրագունեցու և Գեորգ Սկևռացու գործունեության, ինչպես և Անանիա Նարեկացու կորած «Հաւատարմատ»-ի մասին:

Բազմաճիւղ գիտնականին հաճախ է, որ վստահվել է իբրև խմբագիր իր մասնակցությունը բերել հայագիտական կարելիոր նշանակություն ունեցող մի շարք աշ-

¹⁹ «Էջմիածին», 1972, № 8, էջ 27—36. № 9, էջ 45—56:

²⁰ «Էջմիածին», 1973, № 12, էջ 83—92:

²¹ «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1963, № 4, էջ 223—224: «Սովետական գրականություն», 1963, № 10, էջ 130—154:

²² «Սովետական արվեստ», 1963, № 12, էջ 42—44:

²³ «Սովետական գրականություն», 1961, № 1, էջ 145—149:

խատությունների: Նա պատասխանատու խմբագիրն է եղել Հայկ. ՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի Պատմության ինստիտուտի միջին դարերի պատմության բաժնի վարիչ՝ պրոֆ. Վազգեն Հակոբյանի աշխատակիցությամբ լույս տեսած «Կանոնագիրք Հայոց» երկու հատորանոց մեծարժեք աշխատության (1964, 1971), որը վերջերս խմբագրվել է Մեսրոպ Մաշտոցի մրցանակին, ինչպես նաև բանասիրական գիտությունների դոկտոր Ա. Մարտիրոսյանի «Մարտիրոս Դրիմեցի» (1958 թ.), «Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտական ցուցակ 1512—1800» (1963) և Հայկ Դավթյանի «Հայ գիրքը 1801—1850 թթ.» (1967) հրատարակությունների:

Բազմալատակ հոբելյար Հակոբ Անասյանի համար հայագիտությամբ զբաղվելը նրա կյանքի տարերքն է ու միաժամանակ նրա գոյության իմաստը: Հայագիտության նվիրյալը չի հանգստանում ոչ օրվա հանգրստի ժամերին, ոչ էլ հանգստյան համար

սահմանված օրերին և ոչ իսկ ամառային արձակուրդներին: Նրանից շատ հեռու է նաև հանգստյան թոշակի անցնելու գաղափարը, սակայն չէ՞ որ 10 տարի է արդեն անցել օրենքով նախատեսված տարիքից...:

Այսօր, երբ բազմալատակ մեր մշակող աղուկից հեռու՝ մագաղաթներից շրջապատված գիտական նոր հաջողություններով է դիմավորում իր ծննդյան 70-ամյա հոբելյանը, նրա մնայուն արժեքի վաստակի վրա հիացողների կողմից ամբողջ սրբոտով ցանկանում ենք երկար ու առողջ կյանք և աշխատանքային նորանոր հաջողություններ ի փառս հայ մշակույթի և հայագիտության, որոնց բացառիկ նվիրյալն է ինքը՝ միշտ երիտասարդ և ստեղծագործող մեղվաջան գիտնական և համեստագույն հայագետ Հակոբ Անասյանը:

ՍՈՒՐԵՆ ՔՈՒԼԱՆՋՅԱՆ

